

Mircea Anghelușcu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ANGHELESCU, MIRCEA

O istorie descriptivă a literaturii române - Epoca premodernă / Mircea Anghelușcu. - București : Tracus Arte, 2019

ISBN 978-606-023-057-1

821.135.1.09

www.tracusarte.ro
Editura Tracus Arte
București, str. Sava Henția nr. 2, sector 1
© 2019 Tracus Arte

O istorie descriptivă a literaturii române

Epoca premodernă

2019

Sumar

În loc de prefață.....	7
Traducerile ca foaie de temperatură	16
Literatură și credință.....	75
a. Literatură și religie: Poezia.....	77
b. Gherasim Putneanul și proza omiletică la sfârșitul secolului al XVIII-lea.....	97
Poezia la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea	116
Parodia eposului eroic.....	185
Ion Budai-Deleanu	185
Daniil Scavinschi	208
Istoria scrisă și istoria trăită: de la Chezarie Râmniceanul la Eufrosin Poteca	214
Istoria ca autobiografie.....	240
O nișă: apare istoria cărții și a literaturii românești	251
Călătoriile.....	258
Teatrul: textul și spectacolul	294
<i>Indice de nume</i>	319

Traducerile ca foaie de temperatură

În cursul cu care își încheia predarea literaturii române la Universitate și pe care-l publica anul următor în volum, după o experiență de aproape o viață în domeniu, N. Iorga atrage atenția asupra faptului că marile schimbări în orientarea unei literaturi nu rezultă, sau nu sunt anunțate de apariția unei schimbări în felul de a scrie literatură, de o operă literară originală, novatoare, care să poarte în sine semnele unui gust nou, al unei noi viziuni și al unei superioare abilități de a comunica aceste deschideri în dauna tradiției. Schimbările care premerg acest gust nou și noul fel de a scrie literatura se fac simțite întâi în rândul cititorilor, sunt anunțate adică de schimbări în viața societății: „În plină epocă fanariotă începe, mai ales de la 1770 înainte, o altă perioadă de contact cu Apusul. Acest contact cu Apusul, care înviorase literatura românească înainte de epoca fanariotă, este deci reluat; reluat însă cu alte regiuni ale Apusului, în alt spirit, capabil de a produce și alte rezultate... Cam pe la 1770-1780 se schimbă aproape toate înfațișările externe ale societății românești și aceasta are o influență hotărâtoare și asupra literaturii.”³ Aceste

Traducerile ca foaie de temperatură

schimbări încep după pacea de la Kuciuk-Kainargi, urmată de instalarea celor doi domni ale căror tendințe culturale și naționale favorizează noua orientare: Alexandru Ipsilanti și Grigore Alexandru Ghica; se crease un moment politic care îngăduia această schimbare, pentru care societatea – respectiv cititorii, autorii, oamenii de carte în general – era pregătită.

Schimbările care survin în domeniul literaturii se petrec în același timp cu alte schimbări care se pot observa în spațiul mai larg al culturii, de care în general fenomenul artistic nu e străin; interesul pentru literatură merge împreună, sau cu un pas doar în urma interesului pentru citit în general, pentru cultivare, pentru cunoaștere. Ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea sunt în chip evident martorele unui progres vizibil în răspândirea științei de carte, progres legat și de evoluția societății și a conceptelor de lege, datorie cetățenească, drept natural, pe care le propagă și le consolidează iluminismul, devenit pentru un timp ideologia oficială în imperiul austriac (deci și în Transilvania) și cunoscut totodată în Principate, unde are propaganști neașteptați în rândul clerului și chiar precursori în rândul domnilor. Creatorul Academiei de la București, domnitorul Alexandru Ipsilanti, își motivează gestul fondator prin datoria de a îmbunătăți traiul oamenilor și de a-i duce către „adevărata fericire”, în hrisovul său din Ianuarie 1776: „Nimic atât către bun trai și adevărata fericire contribuie oamenilor sau, ca să mă exprim poeticște, spre buna lor viețuire și fericire, ca învățătura încălzită în sân și îmbrățișată de suflete fragede. Când toate bunurile materiale ar veni cu îmbelșugare în viața omului, totuși acestea nu pot să facă pe cel ce le posedă

³ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 116.

fericit, cât timp lipsește învățatura, căci ea ne învață să examinăm ce e adevărat și bun, prin niște regule foarte exacte, să trăim și să lucrăm după rațiune...”⁴ Această justificare, ca și expresia ei „poeticească”, fac parte dintr-un concept la care vom mai reveni și care este o descoperire a secolului al XVIII-lea european: scopul vieții omului este de a fi fericit și datoria unui conducător este de a-și ajuta supușii să ajungă acolo. O spune și Pope, pe care îl traduce Ioan Cantacuzino, în a patra „scrisoare” a poemului său *Essay on Man*: „O! Fericire! Dorirea și întirea toatii finții noastre: bine desfătare, pace, tincă și oari care vârtute a fi și alt numele tău; acest nepricoput și netâlcuit *nu știu ce* ce zădărește dorirea noastră cea necurmată...”

În justificarea diverselor scopuri urmărite în principiu de școala domnească (între meritele învățăturii și deci între sarcinile ei se regăsește și faptul că „ea împodobește și înfrumusețează cuvântul celor de la amvon, iar pe oamenii privați îi arată buni cetăteni, deoarece îi face să întrebuițeze numai rațiunea și să nu aibă alt scop decât binele comun”) apar și specialitățile pe care vor trebui să le predea cei șase profesori orânduiți în acest scop, față de cei doi care se găseau în acel moment, iar între ele se regăsește și istoria (ce e drept fără a se specifica ce istorie, materia urmând a fi predată de profesorul care predă și astronomia și cosmografia), precum și un profesor pentru limbile latină și italiană.

⁴ V.A. Urechea, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774-1786*, București, 1893, pp. 199-200 și apoi p. 201. Este o traducere a lui Urechea după originalul grecesc al hrisovului lui Alexandru Ipsilanti.

Traducerile ca foaie de temperatură

Dar nu este vorba numai de marile evoluții ale istoriei, în ale căror valuri avansează și interesul pentru cunoaștere, pentru citit și chiar pentru literatură: literatura însăși suportă un proces de modificare a temelor și a procedeelor sale care este cunoscut de sociologi. Desigur, nu e vorba de credința naivă a „criticii științifice” a lui Hennequin, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, după care „arta îmblânzește moravurile”, ci de faptul că „voiajul cultural” este accesibil unui număr mult mai mare de persoane în forma lecturii decât în aceea, mai restrictivă, a călătoriei propriu-zise, și cu promisiuni mai atrăgătoare. Este ceea ce sociologii numesc literatura ca utopie⁵: literatura care introduce pe cititor într-o lume mai modernă, în care acesta află care sunt ultimele nouăți, ultimele mode și mai ales care sunt modelele de orice fel (de la îmbrăcămintea la politică) aflate în grația celor care îi conduc și pe care, în general, îi admiră.

Se creează deci și la noi condițiile pentru apariția unei generații de cititori ai unei literaturi care să răspundă noilor însăși ale societății, unei țări în care există mai toate condițiile materiale și spirituale existente în toată Europa timpului: în forme incipiente, mai modeste, neconsolidate poate, exercitate sub continua amenințare a unei puteri străine sau a alteia și a propriei noastre incurii, dar ele există și produc rezultate și în spațiul lecturii, acolo unde germinează sămburele viitoarelor cărți, viitoarei literaturi; și a viitoarei societăți, cum sugerează Iorga. Aceste produse literare vor fi meditații asupra omului și condiției sale, mare parte dintre acestea

⁵ Robert Sayre, *La sociologie de la littérature*, Paris, 2011, p. 127.

fiind colorate tocmai de răsturnarea poziției privilegiate a credinței care lămurea totul prin trimiterea la o autoritate supremă, incontrolabilă, uneori prin expresia unui sentimentalism care era rezultatul emancipării simțuitorilor, respectiv de acceptare a plăcerilor vieții, alteleori fiind corolarul unui moralism punitiv pentru bietul om care nu știe să se apere de aceste plăceri periculoase, altă dată, în fine, ca o concluzie a individului pe care îl conduc pasiunile sale, după care el ar avea dreptul să trăiască cum vrea, dacă își asumă consecințele.

Cu aceste traduceri făcute în ultima parte a secolului al XVIII-lea intrăm într-un teritoriu care n-a trezit prea mult interes la istoricul literaturii și ai culturii noastre, spre deosebire de cei occidentali, care operează, ce e drept, pe suprafețe mult mai mari: e vorba de felul în care literatura, lecturile în general, reflectă și influențează la rândul lor evoluția cititorilor, a publicului, într-o anumită epocă. Împotriva unor istorici care se limitează la cunoașterea documentelor, a evenimentelor și a faptelelor, din care trag concluzii ale unei istorii „impersonale”, Lucien Febvre scria înainte de ultimul război mondial un text despre necesitatea de a reconstituia viața afectivă a oamenilor din alte epoci pentru o mai largă cunoaștere a istoriei, în care literatura are un rol de jucat pentru că „Literatura [...] înregistrează nuanțele sensibilității care separă o epocă de alta, adică generațiile lor, și studiază felul în care ele au creat și apoi răspândit anume forme ale sentimentului într-un public căruia î se aproximează totodată dimensiunile. Căci publicul unui roman de curte (medieval) nu este chiar același, nici cantitativ, nici calitativ, cu cel al unui roman foileton din secolul

Traducerile ca foaie de temperatură

al XIX-lea.”⁶ Într-un fel este ceea ce spunea și Ion Ghica în fraza citată mai sus.

Și la noi, ca și în alte părți, scrisul și activitățile literare, chiar incipiente, sunt rezultatul dorinței de a prelua și a oferi cititorilor rezultatul unor experiențe încercate, trăite, descrise de alții, văzute în străinătate, la studii etc.; la fel este și în cazul perioadei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea despre care vorbea Iorga. Tot secolul al XVIII-lea parcă pregătește în Europa acest final în care se reașază și se adaptează la o lume îmbogățită cu mai multe cuceriri tehnice, cu descoperiri geografice, cu idei și ideologii mai largi, mai explicite, inclusiv prin marile cărți care să le descriu, cum este de pildă (nu e singura) marea *Encyclopédie* franceză, sau *Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, apărută între 1751 și 1772 în 28 de volume, în care câteva zeci de autori dezvoltă modelul britanic oferit de *Cyclopaedia* lui Chambers, din 1728. Pe de altă parte, ar fi o naivitate să ne închipuim aceste tendințe care colorează caracteristic ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea ca o mișcare unitară, coordonată de câțiva lideri sau măcar ordonată în această direcție; avem mărturii izolate care arată că istoria păstrează numai ceea ce domină oricum epoca, mai ales într-o țară răvășită de războaie, invazii, epidemii și, în linii mari, de o proastă organizare care ascunde de obicei libertatea dirigitorilor vremelnici de a fura. Resturi întâmplătoare, risipite prin documente unde nu te gândești să le cauți, confirmă acest lucru. „Strămoșul

⁶ Lucien Febvre, *Comment restituer la vie affective d'autrefois? La sensibilité et l'histoire*, reproducă în vol. *Combats pour l'histoire*, Paris, 1992, p. 234.

meu” – zice Kogălniceanu într-o notă din *Arhiva românească*, adică Constantin Kogălniceanu – „om foarte învățat: știa turcește, grecește și franțuzește”, ar fi tradus la mijlocul secolului al XVIII-lea „*Princesa de Elida*” a lui Molier, cea dintâi carte tradusă românește din franțuzește”, iar manuscrisul acestei traduceri și al altor texte „se păstrează până astăzi în familia noastră”⁷, încheia fraza strănepotul Kogălniceanu: dar traducerea nu s-a păstrat. S-au păstrat mai bine traduceri mai noi, dar mai puțin izbitoare prin noutatea lor, traduceri ulterioare care s-a întâmplat să găsească un echilibru între vechile și noile tendințe, cum sunt cele care se regăsesc în diverse exerciții din tinerețea lui Costache Negruzzi, nelipsitul și insipidul Marmontel cu *Le trépied d'Hélène* și cu altele, traduse în 1822-1823⁸, dar și înainte, de Samuil Micu, I. Barac și a.

În epoca despre care vorbim, impresia este însă că literații se mobilizează pentru a da curs aşteptărilor celor mai numeroși și sprijină acest efort uman preluând mari teme care fac legătura între epoci, reluând dintre marile mituri ale Antichității pe cele care incarnează cel mai bine ideea căutării simbolice, cum este romanul *Les Aventures de Télémaque* al lui Fénelon. Tot secolul al XVIII-lea caută „drumul” spre mai bine, spre perfecțiune în toate domeniile, în filosofie, în istorie, în drept, dar

⁷ Vezi M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Al. Zub, București, 1976, p. 413. Traducerea piesei lui Molière de care vorbește Kogălniceanu n-a fost identificată nici până astăzi.

⁸ N. Iorga, în *Revista istorică*, nr. 4-7, 1918, pp. 31-49, C. Negruzzi, *Opere*, ed. Liviu Leonte, 2009, pp. 1123 și urm.

Traducerile ca foaie de temperatură

o face în mare măsură ca și cum el ar putea fi un obiect finit, care să conducă la aplicarea fără șovăială și fără milă a principiilor odată stabilite: rezultatul monstruos al acestei căutări împinge dincolo de limita umanului este cel găsit de iacobinii Revoluției franceze de la 1789 și doctrina lor („teroarea”) la care nu exista apel: ghilotina, urmată apoi în timp, firesc, de alte „revoluții” sânge-roase. Nu este deci întâmplător că această revoluție este contemporană cu căutarea unei compensații mai puțin violente, cu reînceperea căutărilor pentru a găsi un drum către fericire, de a recăstiga deci elementul uman din individ prin apelul la sentiment. Literatura sentimentală, descătușarea sentimentului în toată forță lui, este soluția pe care, inconștient, literatura o oferă individului în acel moment.

Această literatură, încă nutrită dintr-un clasicism al formelor și din venerația pentru perfecțiunea artei Antichității, dar dornică să experimenteze libertățile individului, a fost numită ulterior, de către istoricii literaturii, preromantism pentru că este o etapă intermediară, anunță romantismul, dar nu este încă romantism adevarat, plenar. Răspândirea tendințelor care se manifestă în această perioadă de tranziție, în acest interregn, ne oferă exemple de existențe, de sentimente, de personaje cărora autorii le transferă o parte din gândurile lor, din obsesiile și din aşteptările lor. Ele sunt deci reprezentative pentru epocă, dar și pentru literatura ei pentru că, având în vedere calitatea mai modestă a celor mai mulți preromantici, mai puțin în Anglia, probabil, imaginea literaturii ca rezonator al societății nu va mai fi alterată de marele talent al unor scriitori, care domină scena și captează interesul cercetătorului, iar în final, rezultatul

care ne interesează – acela care să transmită o imagine globală și echilibrată a lumii, a societății care a produs-o – nu va mai fi, inevitabil, deformat.

Nu de astăzi sau de ieri, o categorie destul de largă de cercetători ai literaturii și-au bazat opiniile și clasificările pe parametri mai ușor de cuantificat și de verificat decât gustul lor sau al epocii lor; ei au observat (s-a observat de fapt de mult, dar fără vreo consecință practică importantă) că marii scriitori sunt cei care dau imaginea istorică a epocii lor, adică cei citiți de generațiile următoare, și nu sutele de scriitori mediocri pierduți curând în uitare. Cu alte cuvinte, „canonul” unei literaturi nu este o abstracție și dovada o dă faptul că Harold Bloom însuși îl discută în perspectivă didactică: „nu poți învăța pe cineva să iubească marea poezie dacă nu vine la tine cu această dragoste câștigată”⁹. Pentru cine nu adoptă însă perspectiva didactică și deci revizuirea ei periodică în funcție de „canon”, ansamblul literar al unei epoci și al unei culturi nu se poate aproxima fără un eșantion mult mai mare decât cele două deszini de scriitori pe care canonul le acceptă, de pildă, pentru Franța „Epoci democratice” după Bloom (de fapt sunt numai douăzeci). Dar faptul că la discuția generală privind literatura unei epoci este luată în considerare o fracțiune infimă din întreaga producție a epocii în cauză este bine cunoscut și-l putem găsi în orice manual: „Între 1789, începutul Revoluției franceze și 1824, când a murit Byron, o generație despre care putem spune că include romantismul britanic, au fost publicate vreo cinci mii de

⁹ Harold Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York, San Diego, London, 1994, p. 519.

Traducerile ca foaie de temperatură

volume de versuri în Anglia. Simpla dimensiune a numărului arată de la început că cititorii de mai târziu nu aveau cum să rezolve această problemă.”¹⁰

Pe de altă parte, niciun gen literar nu este etern, toate au apărut și au dispărut (sau vor dispărea) în funcție de evoluția lor morfologică, și ea dependentă într-o măsură de factorul timp: ideea lui Šklovski, la care trimit mai multe texte ale lui Franco Moretti, a fost reluată incidental în diversele discuții care au semnalat aceeași imposibilitate de a măsura aceleași forme cu aceleași etaloane de care ele se îndepărtează tot mai mult, și în aceeași unități de timp, pe care nu le putem controla. Oricum, pentru asemenea explorări e nevoie de luarea în considerare a unui număr de referințe mult mai mare; există cercetări care arată că numărul care poate fi și trebuie luat în considerație pentru a distinge orientări nu doar literare, ci mai generale – de ordin moral, filosofic, sentimental, social etc. – trebuie să fie de cel puțin o sută la o generație și la un singur gen și trimit spre cercetări de tip cantitativ. Acest lucru va antrena desigur, spune Laurent Jeanpierre, și un alt mod de lectură, cel puțin în ceea ce privește felul în care citește istoricul literaturii: de la *close reading* se va ajunge curând la „*distant reading*”, cum și este titlul uneia dintre cărțile lui Moretti: *La letteratura vista da lontano*.¹¹ Având în vedere că Moretti se referă în cunoscuta sa cercetare despre „abatorul

¹⁰ Stuart Curran, *Romantic poetry: Why and Wherefore?*, în *British Romanticism*, edited by Stuart Curran, 2nd edition, Cambridge University Press, 2010, p. 209.

¹¹ Laurent Jeanpierre, *Preface* la cartea lui Franco Moretti, *Graphes, cartes et arbres. Modèles abstraits pour une autre histoire de la littérature*, Paris, 2008, p. 8.